

HISTORY OF PEDAGOGICAL THOUGHT AND ISSUES OF TEACHER SKILLS IN SCHOOL PRACTICE. STUDY OF THE TOPIC OF THE MAIN COMPONENTS OF PEDAGOGICAL SKILLS. STUDENTS OF THE TERMIZ STATE PEDAGOGICAL INSTITUTE

Hasanova Fotima Hamzayevna

Bo‘riyeva Shahzoda Otaniyoz qizi
buriyvashahzoda@gmail.com

Abstract

This topic covers the formation and stages of development of the issue of teacher skills in the history of pedagogical thought. Based on the pedagogical views of Eastern and Western thinkers, the professional competence, moral qualities and role of the teacher in the educational process are analyzed. Also, the importance of pedagogical skills in school practice, its main components - pedagogical knowledge, pedagogical abilities, communication culture, professional ethics and innovative approaches are studied. The study pays special attention to ways to develop pedagogical skills and issues of increasing the effectiveness of teacher activities.

Keywords: History of pedagogical thought, teacher skills, pedagogical skills, professional competence, pedagogical abilities, culture of communication, pedagogical ethics, educational process, school practice.

Introduction

Hozirgi o‘zbek xalqining ajdodlari bundan bir necha ming yillar oldin yashagan bo‘lib, ular yuksak va o‘ziga xos madaniyatni vujudga keltirishda juda katta va mashaqqatli yo‘lni bosib o‘tishgan. Dastlabki tosh qurollaridan tirikchilik uchun foydalanishda ancha takomillashgan mehnat qurollari yasashgach, undan urug‘chilik, qabilachilik davrlariga kelib, xo‘jalik va madaniy taraqqiyotda erishilgan yutuqlargacha bo‘lgan tariximiz ota-bobolarimizning boy qadimgi madaniyatga ega bo‘lganligidan dalolat beradi. Ajdodlarimizning qadimiy madaniyatiga ta‘lim-tarbiyaga oid boy merosi ham kiradi.

Zero, hozirgi turkiy va forsiy zabon xalqlarining bizgacha yetib kelgan muhim arxeologik topilmalari, tarixchilar adabiyot va san‘at namunalari buning dalilidir. Tadqiqotchilar tomonidan qayd etilgan ma‘lumotlarga qaraganda, eng qadimgi tarbiya haqidagi yodgorliklar bizgacha bevosita etib kelmagan. Turkiy va forsiy zabon xalqlarning “hayot kechirish san‘ati, donolik majmuasi sifatida yuzaga kelib, borliqqa amaliy munosabatda bo‘lish namunasi” ifodalangan ma‘naviy-madaniy yodgorliklari, qadimgi grek tarixchisi

Gerodotning “Tarix”, Strabonning “Geografiya” asarlari, Maxmud Qoshg‘ariyning “Devonu-lug‘atit turk”, Urxun-Enisey bitiklari va boshqa shu kabi adabiy-tarixiy manbalarda saqlangan va ular orqali bizgacha yetib kelgan. Bu yodgorliklar inson rivojlanishida moddiy va ma’naviy madaniyat qay darajada katta rol o‘ynaganligidan dalolat beradi.

Xususan, tarbiya insonning aqliy va axloqiy jihatdan tarkib topa boshlashiga ta’sir etgan bo‘lsa, insonning shakllana borishi ham, o‘z navbatida, insoniyat jamiyatining tarkib topa borishiga yordam bergan. Xullas, insonning o‘z-o‘zini anglashi va jamiyat taraqqiyoti birbiri bilan uzviy aloqada bo‘lgan. Bu tarixiy jarayonni bilish inson tafakkurining qadimgi davrlardan boshlab bosqichma-bosqich rivojlanishi va shu bilan birga insonning ham tobora shakllanib borganligi haqida to‘la tasavvur hosil qilishga imkon beradi. Ma’lumki, kishilar va kishilik jamiyati vujudga kelishi jarayonida inson ham biologik jihatdan, ham inson sifatida takomillashib borgan. Dastlabki diniy e’tiqodlar, oddiy ixtirolarning takomillashib borishi, inson ongining shakllanib borishiga turtki bo‘ladi.

Bu jarayonning mingming yillar davom etib, inson ongi shakllanishining asosi bo‘lgan xulqodob qoidalari tarkib topgan. Eng qadimgi kishilarning dastlabki oddiy istaklari, orzu-umidlari, xislatlari qadimgi eposlarda, ulardagi afsonaviy obrazlar qiyofasida o‘z ifodasini topgan, ruhga sig‘inish – onimizm, ajdodlar ruhiga sig‘inish – totemizm, sehrgarlik kabi diniy e’tiqodlar va marosimlar aks etgan afsonalar, rivoyatlarda eng qadimgi avlodlarimizning tafakkur dunyosi aks etgan. Ammo bu rivoyatlar, afsonalar massagetlar, saklar, xorazmiylar, so‘g‘dlar, parfiyanlar yashagan davrlarga borib taqaladi. Biz yuqorida keltirgan tarixiy, falsafiy, pedagogik adabiyotlarda tadqiqotchilar, umuman, eng qadimgi madaniy boyliklarimizni o‘rganishda uch asosiy manbaga tayanganligini ko‘ramiz:

1. Xalq og‘zaki ijodi materiallari.
2. Buyuk adiblar, allomalarning ijodiy merosi.
3. Arxeologik qazilmalar natijasida topilgan oshyolar.

Ma’lumki, o‘tmishda kishilar mehnat faoliyati jarayonida o‘z ehtiyojlarini qondirgan va bu jarayon yosh avlodga mehnat ko‘nikma va malakalarini hosil qilishga yordam bergan. Pedagoglar, tarixchi pedagoglarning ko‘rsatishicha, kishilarning mehnat faoliyati yosh jihatidan uch guruhga bo‘lingan: 1. Bolalar va o‘smirlar;

2. Hayot va mehnatda to‘la ishtirok etuvchilar;
3. Keksalar. Ibtidoiy jamiyat davrida bola o‘zi uddalay oladigan faoliyatga bevosita qo‘shilib, u hayot kechirish va mehnat qilishga o‘rgangan.

O‘g‘il bolalar erkaklar bilan bajariladigan ov qilish, qurol yasash kabi ishlarni bajarsa, qizlar ayollar mehnati bilan tanishar edi. Bola ma’lum tayyorgarlikdan so‘ng sinovlardan o‘tib, keyin amaliy faoliyatda ishtirok eta boshlaydi. Urug‘chilik jamoasi bosqichida bolalar mehnati, kasb-hunarga intilishi faollashib bordi. Tajribali kishilar bolalarni tarbiyalash bilan birga ularni yozishga ham o‘rgata boshlaydilar. Asta-sekin tarbiya tizimiga harbiy vatanparvarlik tarbiyasining boshlang‘ich turlari kirib kela boshlaydi. Jamiyat taraqqiyoti bilan birga bolalarga dalalarni o‘lchash, suv toshqinlarining oldini olish, odamlarni davolash usullariga oid bilimlar berish ishlari avj oladi. Natijada maktablarga va yozuvga ehtiyoj sezila boshlaydi. Dastlab suratkashlik rivojlanib, piktografik xat paydo bo‘lgan bo‘lsa, keyinchalik qo‘shni mamlakatlardan kirib kelgan harf bilan yozish usuli paydo bo‘ladi va

tez tarqala boshlaydi. Tadqiqotchilar eramizdan oldingi birinchi ming yillik o'rtalarida oromiy yozuvi, Aleksandr Makedonskiy iste'losidan so'ng esa Yunon yozuvi va shu bilan birga forsiy mixxat ham ma'lum vaqtlarda qo'llanib kelinganini ta'kidlaydilar.

O'sha davrda Xorazm, So'g'd, Kushon, Rum(Urxun-Enisey), Uyg'ur va boshqa yozuvlar paydo bo'lgan va bu yuksalish ta'lim-tarbiyaning rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, inson ibtidoiy jamoa bo'lib yashash tarzini asta-sekin rivojlantirib borib, jahon madaniyatida katta kashfiyotlar yaratdi. Chunonchi, Xitoyda qog'ozning ixtiro qilinishi, Hindistonda hisoblash o'nlik sistemasining paydo bo'lishi, Mesopatamiyada yer kurrasini graduslarga sutkani soat, daqiqa va soniyalarga bo'lishning joriy etilishi, Markaziy Osiyoda O'rta dengiz bilan Hindistonni bog'lovchi karvon yo'lining vujudga kelishi, keyin Markaziy Osiyo orqali Xitoydan O'rta dengizga "Buyuk ipak yo'li"ning ochilishi kabi muhim voqealar madaniyatning taraqqiy etishi va yozuvning tarqalishiga sabab bo'ldi. Demak, eramizning boshlarida hozirgi Markaziy Osiyo hududida biz yuqorida sanab o'tgan, Yunon va Oromiy alifbosi asosida Xorazm, So'g'd, Baqtriya yozuvlari shakllangan.

Eramizdan oldin taxminan 484 (480)-431 (425) yillarda yashagan Yunon tarixchisi Geradotning "Tarix" kitobida qadimgi forslar, saklar va massagetlarning ta'lim-tarbiyaviy qarashlariga oid muhim ma'lumotlar berilgan: Forslarning eng sharaflaydigan narsasi jasurlikdir, - deydi olim, - shunga ko'ra ular ko'proq o'g'illarga ega bo'lishdan faxrlanishgan. Podshoh ham kimning o'g'li ko'p bo'lsa, unga har yili sovg'a-salomlar yuborgan. Bundan tashqari, bolalarning yoshiga ham e'tibor berishgan. O'g'il bolalarni besh yoshdan yigirma yoshgacha faqat uch narsaga: otda yurish, kamondan otish, to'g'rilikka o'rgatishgan. Bolani besh yoshgacha otasiga ko'rsatmaganlar, u ayollar tarbiyasida bo'lgan mabodo o'g'il vafot esa, otasining qayg'urmasligi uchun shunday qilganlar. O'g'il hech qachon ota-onasini behurmat qilmagan. Ular ota-onaga hurmatsizlikni nikohsiz tug'ilgan yoki tashlandiq bolalardangina kutish mumkin, deb hisoblaganlar. Undan tashqari, Gerodot forslar uchun yolg'onchilik va qarzdor bo'lish sharmandalik hisoblangan, deydi... yana ular daryo suviga tupurmaganlar, hatto qo'l yuvmaganlar. Ular daryolarni muqaddas sanaganlar. Gerodotning bu ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, bizning ajdodlarimiz farzandlarini jasoratli, o'z vatanining haqiqiy himoyachisi, kuchli va botir etib tarbiyalashga katta e'tibor berganlar. Erkaklarga emas, hatto ayollar ham jasorat ko'rsatgani Yunon faylasuflari tomonidan yozib qoldirilgan. Masalan, Plutarx fors ayollari haqida gapirib, shunday voqeani keltiradi: Podshox Kir forslarni shoh Astiyak boshliq midiyaliklarga qarshi kurashga otlantirganda, ular jangda mag'lub bo'ladilar. Fors jangchilari shaharga qarab qocha boshlaydilar. Dushman ularni quvib shaharga bostirib kirishga yaqin qolganda ularga qarshi darvozadan ayollar chiqib keladilar va shunday xitob qiladilar: "Ey noinsof bandalar, qayoqqa qochmoqchisizlar? Endi siz dunyoga kelgan joyingizga qaytib yashirina olmaysizku!". Forslar ayollarning bu xayqirig'idan ta'sirlanib, qaytib jangga tashlanadilar va dushmani orqaga chekinishga majbur etadilar.

Bu voqeaga xotira sifatida Kir shunday qonun ta'sis etadi: bu shaharga agar qaysi shoh qadam qo'ysa, har bir ayolga bittadan oltin sovg'a qilsin. Yana shu Plutarxning yozishicha, Aleksandr yerli xalqlarga yaqinlashish maqsadida makedoniyaliklar bilan mahalliy aholi urfodatlarini aralastirishga harakat qilgan. Shu maqsadda u o'ttiz ming bolani ajratib olib, Yunon tili va harbiylik san'atini o'rgatish uchun murabbiylar tayinlashga buyruq bergan.

Keyinchalik Yunon alifbosining bu yurtida qabul qilinishi, o'sha davrda ko'plab maktablar ochilgani hamda unda yerli aholi farzandlari ham o'qitilganidan dalolat beradi. Yoki So'g'd yozma yodgorliklari orasida "Eski xatlar" nomi bilan yuritiladigan va V.B.Xayning tomonidan aniqlangan qimmatli manbalar bor.

Bu xatlar eramizning boshlaridagi so'g'd yozuvi haqida ma'lumot beradi. "Eski xatlar" Dunxuan shahri (Sharqiy Turkiston) yaqinidagi savdo qishlog'ida yashagan so'g'dlik tijorat savdo ahlining Samarqandga – o'z ona yurtiga yozgan shaxsiy xatlaridir. Imperator Yan Di(615-617)ning elchisi Vey Szi hisobotlarida ham Samarqandda ta'lim-tarbiya haqida ma'lumotlar mavjud. "Aholisi (Samarqandning demoqchi) - mohir savdogarlardir. O'g'il bola besh yoshga to'lar ekan, unga savdo o'rgata boshlaydilar; o'qishni o'rganishi bilan savdo ishlariga o'rgata boshlaydilar".

Boshqa bir Xitoy tarixchisi Syuan-Szin esa Samarqand aholisining axloqiy va xulq-odob qoidalariga rioya etishdan boshqalarga o'rnak bo'lganligini aytib o'tgan. Bu ma'lumotlar qadimda bolalar o'qitiladigan savdo maktablari bo'lganligi va maktablardan tashqari bolalar maxsus murabbiylar tomonidan harbiyjismoniy mashqlarga va hunarga o'rgatilganligi, ta'limdan maqsad bolalarni hayotga tayyorlash ekanligi haqida ma'lumot beradi. Shuning bilan birga eng qadimgi davrlarda ta'lim-tarbiyaga oid qimmatli ma'lumotlarni biz xalq og'zaki ijodi namunalari - afsonalar, qahramonlik eposlari, qo'shiqlari, maqol va iboralarda ham ko'ramiz. Chunki xalq donishmandligining ko'zgusi bo'lgan xalq og'zaki ijodida xalq pedagogikasiga xos bo'lgan tarbiya tajribalari umumlashgandir. Ayniqsa, ibtidoiy kishilarning tabiat va jamiyat haqidagi tasavvurlar, odatlari, munosabatlari, xalq og'zaki ijodining eng qadimgi janrlaridan sanalgan afsonalarda ifodalangan.

Afsonalar qahramonlari yaxshilik uchun yomonlik bilan, nur uchun zulmat bilan kurash olib boradilar, yaxshilik va baxt saodat o'lkalarini yaratadilar. Ular eng qadimgi yodgorliklar "Avesto", Firdavsiyning "Shohnoma" asari orqali bizgacha yetib kelgan namunalardir. Miflar asosida yaratilgan afsonalar qahramonlik eposlari uchun zamin tayyorladi. Bu qahramonlik eposlarida vatan va erkinlikka bo'lgan muhabbat, o'z yurti va jonajon qabilasi uchun jonini fido etish, shon-sharaf, or-nomus uchun kurash tuyg'ulari ifodalanadi. Bizgacha yetib kelgan epik rivoyatlarda ajdodlarimizning vatanparvarlik kurashi o'z ifodasini topgan. Vatanni, xalqni sevish, ornomus va do'stlariga, vatandoshlariga sadoqat kabi insoniy tuyg'ular, burch hissi vatanni va xalqi uchun o'z jonini qurbon etish, har qanday mashaqqatlarga bardosh berish – ularning asosiy xislatlaridir. Jasurlik, kuchlilik, mardlik – qadimiy kishilarda tarkib topishi zarur bo'lgan fazilat sanalgan. Ayniqsa, tarixiy shaxslar bilan bog'liq rivoyatlar buning dalilidir. Chunki ularda muayyan shaxs faoliyati, donishmandligi, qahramonliklari, tarixiy shaxs ega bo'lgan axloqiy fazilatlar: nazokat, aql-idrok, vafo va muhabbat, sadoqat, adolat, odamiylik kabilar ulug'langan. Eposlarda xotin-qizlarning fidoyiligi, jasorati, aql-idroki erkaklar bilan teng sharoitda faoliyat ko'rsatganliklari ayniqsa yorqin ifodalangan. Tarixdan ma'lumki dastlab Amudaryo asosiy tarmog'i Uzbey orqali Kasbiy dengiziga quyilgan. Uning o'ng qirg'og'idagi yerlar Turon, chap qirg'og'idagi yerlar esa Eron deb yuritilgan. Eramizdan oldin axamoniylar, saklar va massaget qabilalariga ketma-ket hujum qilib turgan. Ana shu tarixiy voqealar sak va massagetlarning eposlarida o'z ifodasini topgan. Eron shohi Kir ko'chmanchi sak, massaget qabilalariga qarshi mag'lubiyatga uchraydi va 529 yilda halok bo'ladi. Tarixchilar sak va

massagetlar Kir va uning qo'shinlarini avval o'z xududlarining ancha ichkarisiga bostirib kirishga imkon berib, keyin uning qo'shinining katta qismini qirib tashlaganliklari haqida ma'lumot beradi. Poliennning "Harbiy hiylalar" asarida shunday rivoyat keltiriladi: Saklarga qarshi Doro bosqinchilik yurishini boshlaydi. Qabila boshliqlari Saksfard, Omard, To'marislardushmanga qarshi chora ko'rish yuzasidan maslahatlashib o'tirganda yilqichi Shiroq kirib keladi va Eron qo'shinini yo'q qilish rejasini bayon qiladi; u o'z jonidan kechib, o'z rejasini amalga oshirishi kerak edi.

Shuning uchun u saklar boshliqlaridan u halok bo'lgandan so'ng, uning bolalariga g'amxo'rlik qilishini so'raydi. Ular rozi bo'lgach yonidagi tig'ini olib, o'zining quloq burnini kesadi, badanlarini yaralaydi. So'ng Doro qoshiga borib, o'zini saklardan jabr ko'rgan qilib ko'rsatadi va saklardan o'ch olish uchun ularga yordam berishga, Doro qo'shinini faqat o'zi biladigan so'qmoq yo'l bilan saklar qarorgohiga boshlab borishga eng muqaddas o't va suv nomidan qasamyod qiladi. Doro uning qasamyodiga ishonadi. Shiroq qo'shinni boshlab ketadi. Etti kun o'tganidan keyin Doro qo'shini oziq-ovqatsiz, suvsiz qolib, cho'lga qaytishga, na oldinga yurishga majoli qolmagan edi. Shoh yo'l boshlovchini ushlashga buyuradi. Shiroq esa qah-qah otib kuladi va, "Men sizlarni ochlik va tashnalikda qoldirib, g'alabaga erishdim, o'z hamyurtlarimni boshidan kulfatni daf etishga muvaffaq bo'ldim" - deydi. Shiroq halok bo'ladi. Lekin o'z qabilasini bosqinchilar hujumidan saqlab qoladi. Tasodifan yoqqan yomg'ir tufayligina shoh lashkarining bir qismi jon saqlab qoladi va orqaga chekinadi.

Bu rivoyatdagi Shiroq vatanparvarlik va qahramonlik, o'z yurtini benihoya sevuvchi timsoli sifatida ko'z oldimizda gavdalanadi. Gerodotning "Tarix" kitobida keltirilgan massagetlar hukmdori To'maris va Eron shohi Kir haqidagi rivoyatlar ham o'ziga xosdir. Demak, xalqimizning ta'lim-tarbiyaga oid qarashlari, xulq-atvoriga oid xislatlari bu kabi rivoyatlarda, eng qadimgi epik yodgorliklarda, mif va afsonalar, "Avesto", "Shohnoma" kabi asarlarda saqlanib, bizgacha yetib kelgan. Qadimgi ajdodlarimiz insonda juda qadrlaydigan xislatlar jasurlik, adolat, sadoqat, insoniylik bo'lgan. Bu xislatlar o'z-o'zidan shakllanmagan. Tabiat va jamiyatdagi o'zgarishlar, ibtidoiy urug'chilik, qabilachilik turmush tarzi buni taqozo etgan. Ikki katta kuch - yaxshilik va yomonlik o'rtasidagi ayovsiz kurash insondagi bu xislatlarning bevosita shakllanishiga turtki bo'lgan. Buni biz eng qadimgi kishilarning qo'shiq va lirik she'rlarida ham ko'ramiz. Bu qo'shiq va lirik she'rlar XI asrda yashagan ulug' olim Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'atit turk" asari orqali bizgacha yetib kelgan.

Eramizdan oldingi minginchi yillarning o'rtalarida eng qadimgi ajdodlarimiz tomonidan qahramonlik mazmunidagi juda ko'p afsonalar, rivoyatlar aytilgan bo'lib, ular zardushtiylik dinining muqaddas kitobi "Avesto"ga kiritilgan. "Avesto"ning o'zi kim tomonidan yaratilgani haqida turli taxminlar mavjud. Jumladan, sharqshunos olim E.E. Bertelsning fikricha, 1278 yilda Rayd-Zardusht ibn Bahrom ibn Pajdu degan kishi tomonidan yozilgan "Zardushtnoma" dostonida Avesto va Zendani Zardusht dunyoga keltirilganligi, uning tug'ilgani va keyingi hayoti haqida kitob ekanligi bayon etiladi. Quyida biz buyuk sharq mutafakkirlarining pedagogik mahoratga doir ayrim fikrlarni keltiramiz. Buyuk mutafakkir Al-Xorazmiy "Al-jabr val muqobala" nomli asarida pedagoglar faoliyatiga baho berib quyidagilarni yozgan edi: ulardan biri o'zidan avvalgilardan qilgan ishlarni amalga oshirishda

boshqalardan o‘zib ketadi va o‘zidan avvalgilarning asarlarini sharhlaydi, tabiat sirlarini ochadi, yo‘lini yoritadi va uni tushunarliroq qiladi. Yoki bu ayrim kitoblarda nuqsonlar topadigan va sochilib yotganini to‘playdigan odam bo‘lib, u o‘zidan avvalgilar haqida fikrda bo‘ladi, takabburlik qilmaydi va o‘zi qilgan ishdan mag‘rurlanmaydi”. Bu bilan olim pedagogning qiyin muammolarini oson qilib tushuntira olish, ijodkorlik kabi mahoratlarini qo‘llab-quvvatlaydi. Abu Nasr Forobiy o‘zining “Baxt saodatga erishuv” nomli asarida ta’lim-tarbiya berish usulini ikki turga bo‘ladi: Rag‘batlantirish va jazolash(majbur qilish). U mazkur usullarni izohlar ekan, o‘qituvchining pedagogik mahoratiga to‘xtalib o‘tadi: “Bolalar ustida turgan odam muallim bo‘lib, u tarbiya berishda turli tarbiya usullaridan foydalaniladi. Mana shundan ma’lum bo‘ldiki, hukumat va muallim har ikkovi bir yo‘lda, bolalar yoki xalqqa tarbiya beruvchilar ustoz va muallimlardir. Ulardan biri bolalarga mehribonlik va yaxshi so‘zlar bilan tarbiya bersa, ikkinchisi majburiy ravishda tarbiyalaydi”.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. Abdurahmonov A. Pedagogik mahorat asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
2. Hasanboyev J., To‘raqulov X. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: Fan, 2020.
3. Musurmonova O. Pedagogik kompetensiya va mahorat. – Toshkent, 2019.
4. Komenskiy Ya.A. Buyuk didaktika. – Moskva: Pedagogika, 1982.
5. Makarenko A.S. Pedagogik mahorat haqida. – Moskva: Pedagogika, 1988.
6. Sukhomlinskiy V.A. O‘qituvchi qalbi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1990.
7. Ziyomhammadov B. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – Toshkent, 2021.

